

ARNAU DE VILANOVA I EL PENSAMENT REFORMAT*

Rafael RAMIS BARCELÓ

Resum

En aquest estudi s'analitza la incidència d'Arnau de Vilanova en el pensament reformat, valorant els judicis dels filòsofs, teòlegs i erudits protestants des de la segona meitat del segle XVI fins a començaments del XVIII. Es volen mostrar els perfils diversos de la reivindicació que feren aquests pensadors de l'arnaldisme espiritual com a precedent de la Reforma.

Paraules clau: Arnau de Vilanova, Reforma, protestantisme, pensament espiritual.

Arnau de Vilanova and Reformation Thought

Abstract

In this study is examined the incidence of Arnau de Vilanova in Reformation thought, evaluating the trials of reformed philosophers, theologians and other scholars since the second half of the sixteenth century until the early eighteenth century. The aim is to show the different profiles of the reclaim made by these thinkers of spiritual arnaldism as a precedent of the Reformation.

Keywords: Arnau de Vilanova, Reformation, Protestantism, Spiritual Thinking.

En aquest monogràfic dedicat al pensament del Barroc, volem analitzar la fortuna que tingueren les idees d'Arnau de Vilanova en el marc de la Reforma protestant, amb un especial èmfasi en el segle XVII, fet que ens aproximarà a alguns dels principals corrents i escoles, així com també a filòsofs i teòlegs independents, que afaïonaren aquest període tan convuls. D'aquesta manera volem fer també una petita contribució a la història –que encara, en bona mesura, resta per fer– de la presència dels pensadors medievals de la Corona d'Aragó a l'Europa central en els segles moderns.

*Agraïm la lectura i els consells de Sebastià Giral i de Jaume Mensa.

En les pàgines següents analitzarem la incidència i la recepció de l'arnaldisme espiritual en el pensament reformat, valorant els judicis de filòsofs, teòlegs i erudits des de la segona meitat del segle XVI fins a començaments del XVIII. Durant el segle XVII hi hagué una forta reivindicació d'Arnau com a precedent medieval dels reformadors, especialment en la posició que adoptà sobre les relacions entre la filosofia i la teologia, les crítiques als monjos, al papat... i la consideració de la necessitat imperiosa d'una purificació eclesial.

1. Introducció

Quan començarem a estudiar la recepció de Ramon Llull en el pensament modern, com que en els textos –espirituals i alquímics– solia aparèixer de bracet amb Arnau de Vilanova, decidírem de recopilar també les citacions arnaldianes. Els resultats van permetre conèixer la influència d'Arnau en la segona (i la tercera) escolàstica¹ i ajuden ara a avançar en una línia que havia encetat Sebastià Giralt en alguns treballs derivats de la seva tesi, i que acotaven el terreny d'estudi sobre la recepció de l'arnaldisme espiritual en la Reforma protestant.²

Giralt, molt encertadament, mostrà com la recepció d'Arnau començà gràcies a Matija Vlačić, més conegut pel seu nom llatí, Matthias Flacius Illyricus, que publicà una semblança de l'il·lustre metge i pensador en el seu *Catalogus testium veritatis*.³ Vlačić es va basar en el *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric, que havia denunciat un total de quinze errors en les tesis d'Arnau de Vilanova,⁴ basades en la Sentència de Tarragona de 1316.⁵ Illyricus pràcticament transcriví les tesis d'Eimeric, tot i que seguidament intentà mostrar que realment Arnau era un protestant *avant la lettre*, i que totes les crítiques que va fer denunciaven les perversions de l'Església en aquelles saons:

«In quibus articulis plerosque Papae errores taxauit. Tribuuntur ei et alii quidam ueri errores sed per inuidiam, ut opinior, more monarchorum papistarúmque, usitato. Nam illud est manifestum mendacium, quòd philosophiam in uniuersam damnauerit, cum

¹R. RAMIS BARCELÓ, «Arnau de Vilanova y la escolástica tardía». *Revista Catalana de Teologia*, 41/2, 2016, pàg. 609-635.

²S. GIRALT, «Un alquimista medieval per als temps moderns: edicions del corpus alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en llur context (c. 1477-1754)». *Arxiu de textos catalans antics*, 23-24, 2005, pàg. 61-128, i especialment «Arnau de Vilanova en la Reforma protestant». *Faventia*, 31/1-2, 2009, pàg. 201-212.

³La primera edició és M. F. ILLYRICI, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae. Opus uaria rerum, hoc praesertim tempore scitu dignissimarum, cognitione refertum, ac lectu cum primis utile atque necessarium*. Basileae: per Ioannem Oporinum, 1556, pàg. 799-801.

⁴N. EYMERICI, *Directorium Inquisitorum*. Venetiis: Apud Marcum Antonium Zalterium, 1607, pàg. 265.

⁵Hom pot veure una confrontació entre la Sentència i l'obra arnaldiana a J. MENSA VALLS, «Confrontació de les tesis condemnades en la Sentència de Tarragona de 1316 amb les obres espirituals d'Arnau de Vilanova». *Arxiu de textos catalans antics*, 30, 2011, pàg. 305-334.

tantopore medicinam, et ipsam philosophiae partem, medicus existens praedicauerit, omnibusque; scientiis tam ardentem et tam foeliciter incubuerit. Sed haud dubie collatione Theologiae, Theologicique; finis, philosophiam reprehendit, negans scilicet eam posse ueram aeternae salutis uiam commonstrare, ut sophistae alioqui uoluerunt, cum id proprium uerbi diuini esset: aut certè contendens, eam Theologiae miscendam non esse, sicut alioqui fiebat, et adhuc fit a papistis. Ideo sycophantae aliqui clamitarunt, eum uniuersam philosophiam prorsus damnare...».⁶

Segons Vlačić, Arnau, com a metge, tenia un accés a la filosofia natural i no s'hi oposava. Ans al contrari, Arnau era realment un filòsof. No obstant això, combatia els teòlegs escolàstics en el fet que vindicava per a la filosofia i per als sabers seculars un estatut d'independència epistemològica, tal com feien aleshores molts mestres d'arts. En aquest sentit, Arnau volia que la filosofia i la teologia no es barreessin.

Per a Vlačić, Arnau hauria criticat els errors del «papisme» i hauria posat el dit a la nafra en totes les seves consideracions: criticant l'estat monàstic, el dret pontifici, el valor de les misses i el purgatori... En realitat, segons Illyricus, Arnau va fer sempre una advertència correcta en tots els temes que va tocar, car els cristians «plerique per falsam doctrinam a Papa ad infernum ducantur».⁷

Giralt estudià la procedència dels materials emprats per Vlačić, especialment per a la publicació d'*Interpretatio de visionibus in somniis*, l'únic text espiritual arnaldian imprès durant l'època moderna.⁸ I en el seu estudi cità John Bale (1495-1563), bisbe i erudit anglès, un dels pocs autors que semblaven conèixer l'abast i l'amplitud de l'obra espiritual arnaldiana, el qual esmentà en el seu *Catalogus* els títols següents:

«Arnoldi de Villanoua Gladius iugulans, contra Thomistas.
Allocutio Christi, de conuenientibus creaturae, per eundem Arnoldum.
Eiusdem Apologia, de uersutiis pseudotheologorum.
De mysterio cymbalorum Ecclesiae. De consummatione seculi.
Et prophetia catholica, eiusdem Arnoldi».⁹

En realitat, l'interès per l'arnaldisme espiritual era molt antic i s'havia incrementat gràcies als comentaris de Pico della Mirandola¹⁰ sobre la vinguda de l'Anticrist, i de

⁶M. F. ILLYRICI, *Catalogus testium veritatis...*, pàg. 800-801.

⁷*Ibidem*, pàg. 800.

⁸M. F. ILLYRICI, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem pontifici romano ejusque erroribus reclamarunt*. Argentinae: [s.e.], 1562, appendix, pàg. 4-14. Vegeu S. GIRALT, «Arnau de Vilanova en la Reforma protestant», pàg. 204-206.

⁹I. BALEUS, *Scriptorum illustrium maioris Brytanniae, quam nunc Angliam et Scotiam vocant, catalogus*. Basileae: per Ioannem Oporinum, [1557], 1559, pàg. 193.

¹⁰I. F. PICI MIRANDULAE, *Opera omnia*, tomus II. Basileae: Ex Officina Hancpetrina, 1573, pàg. 702.

sant Antoni de Florència, que –en el seu *Chronicon*, seguint Giovanni Villani–¹¹ qualificà Arnau de «provincialis magnus philosophus», indicant també que «in Parisius dogmatizabat et per prophetiam Danielis et Sybille Eriete probare nitebatur».¹²

Malgrat que l'obra mèdica fos molt més citada que l'espiritual a començaments del segle XVI, també es poden trobar certes al·lusions espirituals que no s'han de perdre de vista. Per exemple, l'erudit Johann Eck, en el seu opuscle *De vera Paschae Celebratione Diorthosis*, tot comparant la vinguda de l'Anticrist segons Arnau i segons Gioacchino da Fiore, va escriure:

«Arnoldus de noua villa rei medicae peritus, in duobus tractatibus, quorum primus de tempore aduentus Christi et antichristi inscribit, alter de cymbalorum ecclesiae mysterio, hallucinatus est antichristi persecutionem Anno domini Mccclxxvi regnaturam: a quo tempore iam effluerunt cxi. anni. Abbas item Ioachim deceptus est, qui arbitratus est illud superbiae caput regnaturum Anno gratiae M.cccc. a quo iam anni transierunt c. & xiiii».¹³

A banda dels teòlegs i els metges, també els filòsofs s'interessaren per Arnau de Vilanova. És molt conegut l'afecte que li professaren els alquimistes, que el consideraren un filòsof natural, gairebé sempre al costat de Llull, o com a mestre seu.¹⁴ És el cas, per exemple, de la *Margarita philosophica*¹⁵ de Gregor Reich o del *Coelum philosophorum*¹⁶ de Phillip Ulstad. Esmement també Corneli Agrippa, que presentà Arnau com a filòsof i heretge.¹⁷ Però Arnau fou llegit i citat també per alguns dels primers reformats, com Johannes Velcurio, catedràtic de filosofia a la Universitat de Wittenberg: detectem –com a mínim– un esment a Arnau en el seu comentari a la *Física* d'Aristòtil.¹⁸

Trobem ja un Arnau en el llistat d'heretges que anotà Noël Bédà, degà de la Facultat de Teologia de la Sorbona, en la seva vindicació contra Lefèvre d'Étaples i Eras-

¹¹Vegeu S. GIRALT, «The legend of Arnau de Vilanova, from the Middle Ages to the Early Modern Times», dins: A. PARAVICINI BAGLIANI (ed.), *The Medieval Legends of Philosophers and Scholars*, Firenze: SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Micrologus:Natura, Scienze e Società Medievali, 21), 2013, pàg. 411-444. La menció de Pico della Mirandola té molt poc a veure amb l'autèntic arnaldisme espiritual.

¹²[ANTONINUS FLORENTINUS], *Chronicon sive Opus historiarum*, pars I. Basileae: Nicolaus Kessler, 1491, 95v.

¹³I. ECKII, *De Vera Paschae Celebratione Diorthosis ad Leonem X. Pont. Max. s.l.*: [1515], s.f.

¹⁴Vegeu R. RAMIS BARCELÓ, «Nuevas referencias lulianas desconocidas en obras del siglo XVI». *Antonianum*, 92/1, 2017, pàg. 85-106.

¹⁵G. REISCH, *Margarita philosophica, totius philosophiae rationalis et moralis principia duodecim libris dialogice complectens*. Friburgi: Joanne Schottu Argen, 1503, Lib. IX. De origine rerum naturalium; cap. XXV, De metallorum transmutatione, s.f.

¹⁶[P. ULSTED], *Coelum philosophorum*. [Strasbourg: Johann Gruninger], 1527, pàg. 2v.

¹⁷H. C. AGRIPPA, *De incertitudine et vanitate scientiarum declamatio invectiva*. [s.l.], 1539, s.f.

¹⁸I. MERCURIONIS, *Commentarii In universam Physicam Aristotelis libri quatuor, diligenter recogniti*. Tubingae: apud Ulrichum Morhardum, 1539, pàg. 233.

me.¹⁹ Hi indicà que «...multa insuper secum male, ut videbantur, cohaerentia, unde et qui primos venerunt haeretici, suorum errorum causas praetextuerunt, ut puta Abbas Ioachim, Almaricus, Abaelardus, Arnoldus, Marsilius Paduanus, Valdo, Vvitleffus, Hus et consimiles».²⁰ Era Arnau de Brescia o Arnau de Vilanova? Cal retenir aquest llistat, perquè el tornarem a veure, més o menys retocat, dins la historiografia reformada.

Igualment, en la *Chronica der Alten Christlichen Kirchen*, editada per Caspar Hedio, s'esmenta «Arnoldus de Uilla noua, ein grosser Philosophus der auß Daniele und der Sibylla Erythrea sich vnderstündt zu bewaise das des wider Christs zukunfft...»,²¹ recordant el que havia dit sant Antoní. També dins l'àmbit reformat es va citar «Arnoldus von Neüwendorff in der gegne Catellonie» dins la *Chronica* de Sebastian Franck, que va explicar el seu pensament amb una certa simpatia, indicant que era «...ein grosser artzt hat vil bücher geschriben in welchen under andern dise jrrthumb begriffen waren das die menschlich natur von Gott anenommen...».²² Hi apareixen resumides les crítiques d'Eimeric (la posició envers la filosofia i la teologia, el baptisme, la missa...), però no hi trobem encara cap defensa. Amb això volem emfatitzar que existia un moviment soterrat d'interès sobre Arnau, que va emergir a la llum gràcies especialment a la lectura apològica de Vlačić.

Evidentment, no tots els autors mostraren la faceta de l'Arnau espiritual. En molts tractats, i fins i tot en les recopilacions enciclopèdiques o bibliogràfiques, no hi apareixia. És el cas, per exemple, de l'*Elenchus scriptorum omnium*,²³ de Conradus Gesner, qui, no obstant això, el cità en les seves *Partitiones theologicae*.²⁴ Els continuadors de Gesner sí que van aportar més informació sobre l'arnaldisme espiritual. Fins i tot afirmaren que «scripsit etiam Arnoldus Nouicomensis non pauca theologica, è quibus haec quae sequuntur uno volumine comprehensa, manu scripta extant epud [sic] CL.V.D. Gilbertum Cognatum».²⁵

¹⁹Vegeu M. CRANE, «A Scholastic response to Biblical Humanism: Noël Beda against Lefèvre d'Étaples and Erasmus (1526)». *Humanistica Lovaniensia*, 59, 2010, pàg. 55-81.

²⁰N. BEDA, *Annotationes in Jacobum Fabrum Stapulensem. Et in Desiderium Erasmum Roterodamum liber unus, qui ordine tertius est: Primus, in Commentarios ipsius Fabri super Epistolas beati Pauli. Secundus, in eiusde[m] co[m]mentarios super III. eua[n]gelia. Tertius, in Paraphrases Erasmi super eadem quatuor Evangelia, & omnes Apostolicas Epistolas*. Coloniae: Quentell, 1526, Praefatio.

²¹C. SEDION, *Chronica der Alten Christlichen Kirchen*. [Strassburg], [1530], 1545, pàg. 449.

²²[S. FRANCK], *Chronica, Zeitbuch uund Geschichtbibell von anbegyn bisz in diss gegenwertig M.D.XXXVI. jar verlengt*. III, [Ulm]: [Varnier], 1536, pàg. 95v.

²³C. GESNERO, *Elenchus scriptorum omnium, veterum scilicet ac recentiorum*. Basileae: [Johannes Oporinus, 1551], pàg. 98.

²⁴C. GESNERI, *Partitiones theologicae*. Tiguri: Christophorus Froschoverus, 1549, s.f.

²⁵C. GESNERO, *Bibliotheca ab eo primum instituta et collecta...* Tiguri: Excudebat Christophorus Frosho, 1583, pàg. 82.

Certament, tal com indica Giralt, «Gilbert Cousin havia entrat en possessió, vers el 1560, d'un còdex que contenia una bona part dels tractats religiosos d'Arnau»,²⁶ dels quals no es va arribar a fer cap publicació impresa. No obstant això, a partir de la publicació del *Catalogus testium veritatis* trobem una munió de referències a l'arnaldisme espiritual, que permeten afaïçonar-lo a les diverses confessions reformades i a les demandes intel·lectuals i religioses de les noves comunitats. Per això optem aquí per analitzar els testimonis distingint-los amb un criteri geogràfic: d'aquesta manera podrem estudiar separatament la recepció de l'arnaldisme espiritual a França, a la Gran Bretanya i a l'Europa central (el Sacre Imperi i Suïssa).

Diguem, abans d'entrar a estudiar els autors, que la historiografia protestant, a començaments del segle XX, encara consagrava Arnau com un precedent de Luter: aquest estudi vol posar les fites d'aquesta «apropiació» confessional i intel·lectual de l'arnaldisme espiritual durant l'època moderna. Per exemple, l'erudit Gaston Bonet-Maury escrigué que «Arnaldo de Villanova, nous présente, au XVe siècle, un philosophe et théologien qui, par la manière dont il a fait la critique de la théorie de la pénitence et de la confession, a le droit d'être rangé parmi les précurseurs directs de Luther».²⁷

Els vincles entre Arnau, els hussites i Luter havien estat suggerits per Batllori i Santi,²⁸ però sense detallar gaire les fonts. Jaume Mensa s'ha fet ressò del tema, indicant que «en alguns aspectes, Arnau de Vilanova és un precedent clar dels grans reformadors, especialment de Luter»,²⁹ tot i que, en moltes qüestions, eren ben diferents.³⁰ En les pàgines següents podrem resseguir la construcció reformada d'aquesta genealogia intel·lectual.

2. Europa central

Poc després de la publicació del text de Vlačić, trobem escasses al·lusions arnaldianes en textos luterans. Una de les més importants és de Jakob Heerbrand, professor a Tübingen, que, estudiant la tradició dissident, va exposar un resum de les crítiques

²⁶S. GIRALT, «Arnau de Vilanova en la Reforma protestant», pàg. 206.

²⁷G. BONET-MAURY, *Les précurseurs de la réforme et de la liberté de conscience dans les pays latins du XIIe au XVe siècle*. Genève: Slatkine Reprints, [1904], 1969, pàg. 197.

²⁸F. SANTI, *Arnau de Vilanova: l'obra espiritual*. València: Diputació Provincial, 1987, pàg. 59 i 158-159.

²⁹J. MENSA, «Introducció» a: A. DE VILANOVA, *La prudència de l'escolar catòlic i altres escrits*. Barcelona: Proa, 2002, pàg. 29-30.

³⁰J. MENSA, «Arnau de Vilanova, la filosofia i la sentència condemnatòria de les seves obres (Tarragona, 1316)», *Enrahonar*, 42, 2009, pàg. 41 n. 77: «Els estudiosos sovint destaquen la semblança entre el pensament bíblic d'Arnau de Vilanova i el de Luter. Certament, ambdós pensadors atorguen un protagonisme especial en la reflexió teològica a la Bíblia, i, en certa manera, Arnau de Vilanova pot ser considerat un precedent del teòleg alemany. En Arnau de Vilanova, però, manca aquella absolutització del text bíblic que implica l'aforisme luterà de la Sola Scriptura. Al capdavant també la Bíblia és un mitjà o instrument subordinat a la salvació del fidel».

d'Eimeric a Arnau. Explicà després que la quantitat d'autors que havien exposat els errors «papistes» era enorme, però que els inquisidors, «Romani Antichristi satellites et carnifices, ad supplicia sunt rapti, et scripta ipsorum ubicumque inuenire potuere exulta».³¹ I va concloure afirmant que:

«Ita ut quamuis errores passim sunt publicè grassati in multitudine, quemadmodum iam dictus Arnoldus conqueritur: tamen Dominus semper septem sua millia sibi reseruauerit, qui non curauerunt gena sua Baal, quemadmodum dominus Heliae respondet. Nouit enim Deus qui sint sui, quos in omnibus nationibus habuit».³²

Alguns escriptors catòlics, com Johannes Aventinus, profundament reformistes i crítics amb l'estructura de l'Església, tractaren amb simpatia la figura d'Arnau. Aventinus connectava molt bé amb la crítica al monacat i a la superstició, així com també mostrava posicions més aviat gibel·lines. Aquestes lectures fomentaren l'assimilació d'Arnau dins el corrent dels autors gibel·lins del segle XIV, tal com veurem seguidament. Després de dir que Arnau era un metge parisenc, i que tenia molts coneixements hermètics d'alquímia i d'astronomia, Aventinus escriví que:

«Da er aber ein Weissager und Prophet wolte senn sagt von dem Antichristund von dem Bapst, und von der Römischen Kirchen, die würde von Gott gestrafft und zerbrochen werden muß er con Paris entrinnen flohe zu König Friderichen in Sicilien. Da er von demselben, sich zu verantworten, zum Bapst geschicht ward, starb er auff dem Wege».³³

A mig camí entre l'arnaldisme alquímic i l'espiritual hi ha l'obra *Pandora*,³⁴ editada amb un pseudònim per Hieronymus Reusner, el qual esmenta Arnau com a metge, alquimista i teòleg, i dona un perfil ampli de l'autor, en consonància amb els interessos màgics i sobrenaturals de l'època.

Una part del text de la *Interpretatio de visionibus in somniis* fou reproduït en diversos llocs, com per exemple en un tractat de Georg Nigrinus³⁵ sobre el predicador protestant (amb alguns comentaris explicatius de la posició arnaldiana), a la *Neuwe Chorographia und Histori Teutscher Nation*,³⁶ a cura del pastor luterà Jacob Schopper, o en el

³¹I. HEERBRANDO, *Refutatione secundae partis Sotici scripti*, [s.l.]: 1561, pàg. 148.

³²*Ibidem*.

³³[J. AVENTINUS], *Des Hochgelerten weitberümbten Beyerischen Geschichtschreibers Chronica*. Francfort am Mann: durch Johann vnd Sigmund Feyerabendt Gevettern, 1580, pàg. 393v.

³⁴*Pandora, das ist: die Edleste Gab Gottes oder der Werde und Heilsamme Stein der Weisen...* Basel: 1582, pàg. 5 i 8.

³⁵G. NIGRINO, *Von rechter ordentlicher Wahl und dem Beruff der Evangelischen Prediger und woher ir Ampt krefftig sey*, [s.l.]: 1573, s.f.

³⁶*Neuwe Chorographia und Histori Teutscher Nation*. Frankfort am Mann: [s.e.], 1572, pàg. 470.

tractat contra la transsubstanciació de la missa d'Hendrik Boxhorn.³⁷ Gràcies a aquesta transmissió textual, a poc a poc Arnau s'anava fent un lloc en el cànon antiromà dels pensadors luterans.

Els calvinistes també es posicionaren en el mateix sentit: l'erudit neerlandès Van Marnix (1538-1598), en la seva *Binenkorb Des Heylige Römischen Imenschwarms* destacà, sobretot, que Arnau havia escrit en contra del papat.³⁸ Aquesta obra va ser traduïda a l'anglès i impresa a Londres el 1579, amb el títol de *The Bee Hive of the Romishe Church*, la qual presentava Arnau com «an enemy to the Pope and his clergie».³⁹

Possiblement foren els calvinistes de Herborn els qui es van prendre més seriosament les idees mil·lenaristes d'Arnau, car estaven imbuïts d'unes perspectives apocalíptiques que contagiaven tot el seu pensament filosòfic i teològic.⁴⁰ Més enllà de les consideracions que feren d'Arnau com a metge i com a alquimista, aquests autors s'interessaren particularment en el que havia escrit sobre la vinguda de l'Anticrist, el Diable i el Papa.

Per exemple, el teòleg Wilhelm Zepper, professor a Herborn, en el seu discurs contra la missa pontifícia,⁴¹ recollí les tesis eimericianes, llegides de la mà de Bernat de Lutsemburg, que havia escrit: «in sacrificio altaris sacerdos offerens, nihil deo offert, neque etiam uoluntatem et quod in elemosyna magis repraesentatur passio Christi, quam sacrificio altaris».⁴² Aquestes idees resultaven molt interessants per a la teologia que defensava la *coena* enfront de la *missa*, i que realment en aquesta no hi havia sacrifici com a oblació expiatòria dels pecats.

Rudolph Goclenius, tot i haver ensenyat a Marburg i no pas a Herborn, fou un autor connectat amb aquest entorn ideològic. En el seu *Lexicon philosophicum*, en l'entrada referent a Petrus de Apono, hi uní les figures d'Arnau i Llull, de les quals «Inquisitores haereticae prauitatis eius effigiem in medio foro combusserunt».⁴³ El fet de ser combatuts per la Inquisició els resultava atractiu, i els tractava com si fossin protomàrtirs d'una revolució cristiana que arribà segles més tard.

Johann Heinrich Alsted, tot desenvolupant algunes intuïcions apocalíptiques en la seva obra *Scientiarum omnium encyclopaediae*, va dividir la història de la humanitat en

³⁷H. BOXHORNII, *Commentarium de eucharistica harmonia libri tres*. Lugduni Batavorum: Johannis Paetsii et Ludovici Elzevirii, 1595, pàg. 385-386.

³⁸[P. MARNIX VAN ST ALDEGONDE], *Binenkorb Der Heilig. Römischer Kirchen*. [?], 1576, ad indicem, s.f.

³⁹P. VAN MARNIX, *The bee hive of the Romishe Church*. London: Thomas Dawson for John Stell, 1579, ad indicem.

⁴⁰Vegeu H. HOTSON, *Paradise Postponed: Johann Heinrich Alsted and the Birth of Calvinist Millenarianism*. Dordrecht: Kluwer, 2000.

⁴¹W. ZEPPEO, *Tractatus de sacramentis, in genere, et in specie*. Herbonae Nassoviorum: Ex officina Christophori Corvini, 1606, pàg. 697.

⁴²B. LUTZENBURGI, *Catalogus haeticorum*. Coloniae: excudebat Johannes Kempensis, 1537, s.f.

⁴³R. GOCLENII, *Lexicon philosophicum, quo tanquam clave philosophiae fores aperiuntur*. Francofurti: Vidua Matthiae Beckeri, 1613, pàg. 338.

mil·lennis des d'Adam fins aleshores. De cada centúria anava destacant els personatges més rellevants, tot ajuntant-los sota alguna rúbrica o característica. Resulta ben curiosa l'agrupació en la qual apareix Arnau: «...ex philosophis et medicis Alphonsus rex Castellae, astronomus peritissimus, Arnoldus de villa noua, Petrus Aponensis, Dantes Aligerius, et Marsilius Patavinus, qui duo cum Occamo por Ludouico Imp. contra Papam scribunt».⁴⁴ Resulta clar que, per a Alsted, Arnau era filòsof i metge, i també astròleg com Pietro d'Abano o Alfons el Savi. El que connectava Arnau (i Pietro) –però no Alfons– amb la resta eren les seves crítiques contra el Papa. Per a Alsted, vist amb la distància de tres segles, Arnau era un autor proper o assimilat als gibel·lins.

En la mateixa línia havia escrit Gijsbert Voet, més conegut per Gisbertus Voetius, professor a la Universitat d'Utrecht, partidari del gomarisme, línia dura del calvinisme contra els arminians, i defensor de l'escolasticisme aristotèlic enfront de la nova filosofia. Referint-se als autors que van escriure en contra dels costums del clergat i de la cúria, en la línia del *Catalogus testium veritatis*, proporcionà la nòmina següent:

«Quaerat etiam ibid. nomina, Guglielmo de S. Amore, Michaelis Cesaenatis, Savonarrolae, Gersonis, Ioh. de Rupescissa, Arnold. de Villa Nova, Johan. Parvey, Gul. Ockhami, etc. addo ipsius Petrarchae, Elaesensis, et Bernardi, et iudicet an nihil in publico cultu, in doctrina aut disciplina Ecclesiae desiderarint aut aliter statuerint, quam nunc statuit Ecclesia Romana».⁴⁵

Passem a veure l'ús que va fer del pensament arnaldia el deixeble més important i conegut d'Alsted: Jan Amos Komenský, més conegut per la llatinització del seu cognom (Comenius). En l'obra *De Regula Fidei Iudicium duplex*, de caire apològic, exposà la necessitat de reforma de la corrupció de l'Església i de l'evangelització. Comenius recollí testimonis d'aquest estat de depravació eclesial, i usà les tesis eimericianes posades en boca d'Arnau com a testimonis d'una denúncia:

«Arnoldus de Villa nova (circa annum 1290) scripsit: quòd Diabolus totum populum Christianum fecerit aberrare à Veritate Iesu Christi: quòd OMNES falsificent DOCTRINAM CHRISTI: quòd malè fecerint Theologi, miscentes Philosophiam Theologiae: quòd in Iure Papae tantùm de Hominum mandaris et operibus etc.».⁴⁶

Hi hagué altres calvinistes que escriviren sobre Arnau, com Rudolf Hospinian, l'erudit suís, que es dedicà a criticar les institucions catòliques: en aquest context hem

⁴⁴I. H. ALSTEDII, *Scientiarum omnium encyclopaediae*. Tomus primus, Lugduni: sumptibus Ioannis Antonii Huguetan filii et Marci Antonii Ravaud, 1649, pàg. 43.

⁴⁵G. VOETIO, *Desperata Causa Papatus, Novissime prodita à Cornelio Iansenio*. Amstelodami: Ex Officina Ioannis Ianssonii, 1635, pàg. 671.

⁴⁶J. A. COMENII, *De regula fidei iudicium duplex*. Amsterdami: apud Christophorum Conradum, 1658, pàg. 131.

d'entendre la seva al·lusió a *De Mysterio Cymbalorum Ecclesiae*, tot repassant els diversos ordes monàstics.⁴⁷ I a la *Historia Pontificum Romanorum* del pastor protestant Jacob van Reefsen, més conegut pel seu nom llatí, Jacobus Revius, hi llegim: «Arnoldus de Villa nova, qui diabolium totum populum Christianum fecisse aberrare à veritate ait, et in plerisque papatui contradicit, unde haereseos damnatus».⁴⁸

Dins d'aquesta mateixa tendència podem incloure Nicolas Vedelius, calvinista, professor de filosofia i teologia a Ginebra, Deventer i Franeker. En el seus comentaris sobre sant Ignasi d'Antioquia, considerarà que Arnau era navarrès i aprofità les seves opinions per criticar l'Església romana: «...Hinc Arnoldus de villa noua, Nauarrus, et alij superioribus seculis an non deplorarunt Ecclesiae statum qualis tum erat, adeo ut dicerent DIABOLUM totum orbem seduxisse: item, fidem Christianorum non aliam esse quàm DIABOLORUM».⁴⁹

Alguns autors luterans de començaments del segle XVII escriviren també sobre Arnau. Cal esmentar especialment Heirich Oraeus, el qual indicà que «Arnoldus de Noua Villa, Latinè, Graecè, et Hebraicè doctissimus. 1223 alij haud ita vetustum faciunt, referentes eum ad annum, 1313. Variant multum».⁵⁰ Molt més detallada fou l'explicació de les doctrines arnaldianes en la seva *Ideae reformandi antichristi*, on –sobre la base de les dades proporcionades per Vlačić– escrigué:

«Arnoldus de Noua villa, Hispanus, vir eximie eruditus, linguarum Hebraicae, Graecae et Latinae, Philosophiae et Theologiae peritissimus, à Deo suscitatus fuit.
Hic circiter Annum CHRISTI MCCC librum *De spurcitiis Pseudo Religiosorum*, edidit, in quo sequentes doctrinae reperiuntur.
Quod Diabolus totum propulum Christianum fecerit aberrare à veritate Iesu Christi.
Quod fides historica, quam, absque interna fiducia ad Christum Mediatorem, habuerint, Christiani, talis fuerit, qualis fides daemonum. Iac 2, v.1 9.
Quod male fecerit Theologi (Scholastici nempe) miscentes Philosophiam Theologiae.
Quod Missae non sint celebrandae.
Quod, pro mortuis, non sit sacrificandum.
Quod in iure pontificio, tantum de hominum mandatis et operibus agatur.
Et fuerunt sane huic Doctori (qui Medicinam et Philosophiam quoque, inter alia professus est) potissimum vero in Hispania, multi auditores et discipuli, à morte ipsius *Arnoldi dicti*».⁵¹

⁴⁷R. HOSPINIANO, *De monachis, hoc est de origine et progressu monachatus, ac ordinum monasticorum equitumque militarium tam sacrorum quam secularium omnium libri VI*. Tiguri: ex Officina Vvolphiana, 1609, pàg. 268.

⁴⁸J. REVIO, *Historia Pontificum Romanorum*. Amstelodami: Apud Ioannem Ianssonium, 1632, pàg. 183.

⁴⁹N. VEDELIO, *Τα του Άγιου Ίγνατιου Μαρτυρος...* Genevae: Apud Viduam et Haeredes Petri de la Rouiere, 1623, pàg. 152.

⁵⁰H. ORAEI, *Nomenclator Praecipuorum iam inde a Nato Christo Ecclesiae*. Hanoviae: Sumptibus Danielis ac Davidis Aubriorum, et Clemens Schleichii, 1619, pàg. 25.

⁵¹E. RHONAEI, *Ideae reformandi antichristi*. [s.l.]: Ioannis Caroli Vnkeli Bibliopolae, 1623, pàg. 217-218.

És evident que Arnau no havia proferit moltes d'aquestes afirmacions, que ja havien estat manipulades primerament per Eimeric, després interpretades per Vlačić i finalment dutes a l'extrem per Oraeus. De mica en mica s'anava construint un *Arnoldus reformatus*. Curiosament, en l'obra *Philosophia Reformata*, del pensador eclèctic Johannes Daniel Mylius, no hi trobem cap referència a l'arnaldisme espiritual, però moltes a l'arnaldisme alquímic.⁵²

Johann Gerhard, professor luterà, ferm defensor de l'escolàstica, esmentà diverses vegades Arnau. En trobem mencions en les seves obres cabdals. En la monumental *Loci theologici* apareix diverses vegades, fent-se ressò de les idees d'Eimeric sobre l'Anticrist⁵³ i completant el *Catalogus testium veritatis*:

«Idem fecerunt Probus Episcopus Tullensis circa annum 1280 qui Romanenses Clericus Satana et Antichristi Satrapas apud Avent. Vocat: Gulielmus de S. Amore Theologus Parisiensis et Canonicus Belovacensis, Johannes de Poliacio Theologus Parisiensis, Matthias Parisiensis natione Bohemus, Arnoldus de Villa nova, Michael Cesenas al. Ceutenas Generalis Minoritarum, Petrus Johannes, Diocesis Biranensis Minorita, Franciscus Petrarca, Hieronymus Savanarola [sic], Nicolaus Horijs in Epistola ad Carolum Bovillum, allique complures, quorum testimonia in Catalogo testium veritatis, in lectionibus memoriabilibus Wolffii atque alibi passim inveniuntur».⁵⁴

En la *Confessio Catholica*, parlant de les corrupcions de l'Església romana, Gerhard es feu ressò de les tesis eimericianes⁵⁵ i, explicant concretament la corrupció dels costums, transcriví una part de la *Interpretatio de visionibus in somniis*,⁵⁶ com feren també altres autors, com el filòsof Martin Schoock, deixeble de Gijsbert Voet, en el *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*⁵⁷ o l'erudit Johann Wolff,⁵⁸ citat en el text esmentat de Gerhard, el qual va fer una reproducció íntegra de l'escrit arnaldia.

Especialment interessant resulta una dissertació sostinguda l'any 1659 per Joachim Hesterberg, sota la direcció de Johann Conrad Dannhauer, catedràtic de Teologia a Estrasburg, sobre els valdesos com a precedent de l'ortodòxia luterana. Dannhauer buscava els precedents del luteranisme en els moviments reformistes del segle XIII i, sota

⁵²I. D. MYLIUS, *Philosophia Reformata*. Francofurti: apud Lucam Iennis, 1622, pàg. 467.

⁵³J. GERHARDI, *Loci theologici*, vol. 9. Francofurti et Hamburgi: Sumptibus Zachariae Hartelii, 1657, pàg. 66.

⁵⁴J. GERHARDO, *Loci theologici*, vol. 5. Janae: Typis et Sumptibus [sic] Tobiae Stinnanni, 1617, pàg. 930.

⁵⁵J. GERHARDO, *Confessio Catholica, in qua Doctrina Catholica et Evangelica, quam Ecclesiae Augustanae Confessioni addictae profitentur, ex Romano-Catholicorum Scriptorum suffragiis confirmatur*. Jenae: Typis et Sumptibus Ernesti Steinmanni, 1634, pàg. 99.

⁵⁶*Ibidem*, pàg. 129.

⁵⁷M. SCHOOKII, *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*. Groningae: apud Johannem Nicolai, pàg. 411-412.

⁵⁸J. WOLFFII, *Lectiones memorabiles et reconditae*. Francofurti ad Moenum: Sumptibus haered. Henningi Grossi, 1671, pàg. 459-470.

aquesta òptica, va estudiar els lligams d'Arnau amb els valdesos. Hesterberg va escriure: «Itaque in aliis diversi, in hoc tamen Arnoldi hi conveniunt, quod Romanae Ecclesiae et vitia et arrogatam *hyperochēn* damnarent».⁵⁹

Dins l'àmbit luterà hi ha alguna al·lusió d'interès sobre qüestions relatives a l'Apocalipsi,⁶⁰ en un tractat del teòleg Matthias Hoë von Hoënegg. Cal esmentar també que l'erudit Hermann Conring va fer una semblança d'Arnau en la qual mesclava l'hermetisme amb els escrits espirituals, unint la seva trajectòria a la de Joan de Rocatal·lada i a la de Llull.⁶¹

Troben al·lusions esparses a Arnau en diverses obres vinculades a l'escola teològica de Leiden. Johannes Cocceius, que havia succeït Friedrich Spanheim –pare– en la càtedra de Teologia de Leiden, i que fou el mestre de Johann Heinrich Heidegger, completà la nòmina d'autors que havien escrit contra el papa: «Arnoldus de Villanova, qui Fridericum III. Siciliae Regem, de finde Christiana ambigentem, ob malum regimen Ecclesiae, confirmavit, docens, Prophetas ita futurum praedixisse».⁶² I seguí amb una llarga relació en la qual es trobaven Marsili de Pàdua, Joan de Jandun, Miquel de Cesena, Petrarca, Thomas Bradwardine i un llarg etcètera. Va fer també consideracions ben interessants sobre els càtars, valdesos, dolcinians...

Els autors vinculats a la Universitat de Leiden, com Hermes Celosse, formularen judicis sobre la interpretació arnaldiana de la vinguda de l'Anticrist,⁶³ i fins i tot alguns com Johann Heinrich Heidegger, amb un cert to mil·lenarista, afirmaren que Arnau havia estat «confirmatus autem in vera fide»,⁶⁴ en l'època de depravació de l'Església, i per això Johann Jakob Hofmann indicà que «scripsit contra corruptiones Ecclesiae Romanae».⁶⁵ Per la seva banda, Friedrich Spanheim júnior, professor de Teologia a Leiden, s'interessà per «Arnoldus Villanouanus, Philologus, Mathematicus, Medicus, Theologus, natione Catalanus vel Occitanus, vir sui temporis doctissimus»,⁶⁶ que havia

⁵⁹ J. HESTERBERG, *Ecclesia Waldensium orthodoxiae Lutheranae testis et socia*. Argentorati: Typis expressit Anthonus Havo, 1659, s.f.

⁶⁰ M. HOË, *Commentariorum In Beati Apostoli, discipuli Christi encolpaei, et Evangelistae Johannis Apocalypsin Liber*. Lipsiae et Francofurti: Impensis Haeredum Schürerianorum et Johannis Fritzschi, 1671, pàg. 59.

⁶¹ H. CONRINGII, *De Hermetica medicina libri duo*. Helmstadii: Typis et sumptibus Henningi Mulleri, 1669, pàg. 417.

⁶² J. COCCEI, *Cogitationes de Cantico Cantorum Salomonis*. Lugduni Batavorum: Apud Cornelium Driehuysen, 1665, pàg. 135.

⁶³ H. CELOSSE, *Daemonium meridianum, dat is: de Antichrist geopenbaert soo klaer als de middagh*. Dordrecht: Abraham Andriessz, 1662, pàg. 5 i 14.

⁶⁴ J. H. HEIDEGGERII, *Historia papatus: novissimo historiae Lutheranismi et Calvinismi fabro katà biaoion reposita, qua ecclesiae romanae, septem periodis distincta*. Amstelaedami: Henricus Westenius, 1692, pàg. 156.

⁶⁵ J. J. HOFMANNI, *Lexicon universale, historiam sacram et profanam omnis aevi, omniumque gentium*. Lugduni Batavorum: Apud Jacob. Hackium, Cornel. Boutesteyn, Petr. Vander Aa, et Jord. Luchtmans, 1698, pàg. 342.

⁶⁶ F. SPANHEMII, *Introductio ad historiam sacram utriusque Testamenti*. Lugd. Batavorum: Apud Joannes Verbessel, et Amstelodami, apud Arnoldum à Ravestyn, 1694, pàg. 442.

estat qualificat d'heresiarca pels inquisidors i els seus seguidors, per una sèrie d'opinions que posaven en entredit l'Església del seu temps.

Hem resseguit la presència de l'arnaldisme en la primera meitat del segle XVIII, a fi de saber si hi hagué innovacions. I cal afirmar que no: es va continuar amb les idees exposades fins ara, les quals van passar a les obres i els tractats de filosofia, història i teologia. Tal volta l'autor més representatiu seria el teòleg luterà Johann Franz Buddeus,⁶⁷ que esmentà Arnau al costat de Llull, tal com també ho va fer el filòsof Johann Jakob Brucker en la seva *Historia critica philosophiae*.⁶⁸

Més interessant és el que va escriure Christoph Matthäus Pfaff, teòleg i canceller a Tübingen, a les *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*, duent a l'extrem les tesis eimericianes: «Ita et Arnaldus Villanovanus adversus Papae tyrannidem, Cleri perversos mores, Missae sacrificium, purgatorium, Missas pro defunctis, confessionem auricularem, extremam unctionem, cultum Virginis, reliquiarum et indulgentias invecus est...».⁶⁹ Per la seva banda, l'erudit Gottlob Kranz va resumir la doctrina arnaldiana indicant que «... per Hispaniam dogmata varia disseminavit contra Ecclesiam Romanam: Claustrales esse damnatos, missas non celebrandas, pro mortuis non orandum, Papae non majorem auctoritatem esse, quam aliorum hominum».⁷⁰

En definitiva, les idees d'Eimeric foren amplificades fins al punt de convertir Arnau en un precursor de la Reforma, que negava el valor de la missa, la pregària *pro defunctis*, l'autoritat del Papa (qualificada de tirania), el culte a la Mare de Déu, etc. D'aquesta manera Arnau de Vilanova hauria anticipat punt per punt els articles de la confessió luterana i bona part de les creences calvinistes.

3. França

Els hugonots s'aproximaren també a la figura d'Arnau, sovint interpel·lats per les interpretacions dels calvinistes d'altres llocs, i també dels luterans, que ja hem esmentat. Les traduccions interconfessionals –sovint anotades– foren mitjans privilegiats on col·locar postil·les a l'autor. Posem l'exemple de l'obra *De Magorum Daemonomania*,⁷¹ de Jean Bodin, en què es parla de la predicció de l'Anticrist per part d'Arnau, sense

⁶⁷I. F. BUDEI, *Commentatio academica de concordia religionis Christianaestatusque ciuilibis*. Halae Saxonum: Sumptibus Orphanotrophii, pàg. 579-580.

⁶⁸I. BRUCKERI, *Historia critica philosophiae: a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta*. vol. 4, pars I, Lipsiae: Apud Bernh. Christoph. Breitkopf, 1743, pàg. 13-16.

⁶⁹C. M. PFAFFII, *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*. Tubingae: Sumptibus Theodori Mezleri Viduae, 1727, pàg. 608.

⁷⁰G. KRANZII, *Historia Ecclesiastica*. Lipsiae et Laubae: Typis et Sumptibus Nicolai Schillii, 1736, pàg. 710.

⁷¹I. BODINI, *De Magorum Daemonomania, seu detestando Laminarum ac Magorum cum Satana commercio*. Francofurti: Ex Officina Typographica Nicolao Bassai, 1590, pàg. 153.

esmentar per res el tema del papat, tal com passa també en la traducció francesa.⁷² En canvi, en la traducció alemanya hi ha un paràgraf que comença dient: «Villeicht hat er dar durch die Antipapas oder Aberbäpst verstanden, welche zur selbigen zeit auffstundenden...»,⁷³ i en què es destaca que els càlculs arnaldians sobre l'Anticrist podien referir-se al cisma d'Occident.

Possiblement l'escriptor hugonot que va tractar amb més cura l'arnaldisme espiritual fou Philippe de Mornay, que cità Arnau en les seves obres apologètiques. Va fer esment de l'opinió que Eimeric posà en la ploma d'Arnau sobre el tema de la missa⁷⁴ i va fer un resum extractat de les altres doctrines.⁷⁵ La traducció francesa d'aquesta obra, titulada *Le Mystère d'Iniquité, c'est à dire, l'histoire de la Papauté*, explicà amb més detall un col·loqui entre el rei Frederic i Arnau, en el qual el rei li va dir que hi havia tres coses que li feien dubtar si la religió cristiana era una invenció humana o una tradició divina: la primera eren les característiques i la conducta dels preveres seculars; la segona, l'eficàcia de la predicació de l'Evangeli pels monjos i clergues regulars, i la tercera, la negligència del Papa i la Santa Seu, on la virtut i els treballs per la salut de les ànimes estaven completament relaxats.⁷⁶

Tan fort fou el ressò que provocà aquest darrer llibre que alguns autors catòlics es veieren en la necessitat de refutar-lo: entre ells, cal esmentar el dominicà Nicolas Coëffeteau, predicador ordinari del rei, que destacà que no es podia prendre mai Arnau com un autor de doctrina ortodoxa.⁷⁷ Igualment va refutar Mornay el P. Léonard Coqueau, dels Ermitans de Sant Agustí, el qual repassà algunes de les crítiques que havia rebut Arnau (incloent-hi les del P. Mariana), per concloure que aquest diàleg entre Frederic i Arnau era fals, i que «Arnoldum ab Ecclesia tanquam haereticum proscriptum et damnatum».⁷⁸

François du Jon, deixeble de Calví i de Teodor de Beza, en la seva aproximació al capítol 14 de l'Apocalipsi, va escriure que «...sic Deus primùm proximè Bonifacij illius

⁷²I. BODIN, *La Demonomanie des sorciers*. Paris: chez Estienne Prevosteau, 1598, pàg. 120.

⁷³[I. BODIN], *De magorum daemonomania... Gegen des Herrn Doctor J. Wier Buch von der Geister verführungen*. Strasburg: bei B. Jobin, 1586, pàg. 141.

⁷⁴P. MORNAYO, *De sacra eucharistia, in quatuor libros distinctum opus*. Hanoviae: Typis Wechelianis apud Claudium Marnium et haeredes Iohannis Aubrii, 1605, pàg. 413-414 i 496.

⁷⁵P. MORNAYO, *Mysterium iniquitatis: seu historia papatus*. Salmurii: per Thomam Portaeum, 1611, pàg. 412.

⁷⁶P. DE MORNAY, *Le Mystère d'Iniquité, c'est à dire, l'histoire de la Papauté*. Saumur: Thomas Portau, 1611, pàg. 420-421.

⁷⁷N. COEFFETEAU, *Response au livre intitulé: Le Mystere d'iniquité, du sieur Du Plessis*. Paris: Chez Sebastien Cramoisy, 1614, pàg. 1034-1035.

⁷⁸L. COQUAEO, *Apologia pro summis ecclesiae romanae pontificibus, in qua eorum auctoritas, et à Beato Petro usque ad Paulum Quintum, sine ulla interruptione continuata successio demonstratur: atque Sacrarvm Litterarvm Oraculis Firmisimms rationibus, et Historiarum monumentis, à Philippi Mornaei calumniis vindicatur*. Mediolani: Sumptibus Haer. Pacifici Pontii, et Johannis Baptistae Piccaei Impressorum Archiepiscopaliu, 1619, pàg. 195.

tempora Petro Cssiaodoro [sic] Italo, post Arnoldo de villa noua Gallo, tum Ockhamo, Dante, Petrarcha, exinde Ioanne Vviklefo Anglo, et sic deinceps his et illis usus est ad restitutionem veritatis et amplificacionem Ecclesiae suae»,⁷⁹ llistat que fou repetit pel presbiterià Samuel Rutherford, professor de Teologia a Saint Andrews.⁸⁰

En la segona meitat de la centúria, Arnau fou objecte d'una entrada a la *Gallia orientalis*, una mena de diccionari d'hebraïstes cristians de França, de l'erudit hugonot Paul Colomiès, que, seguint l'*Arnaldi Vita* de Symphorien Champier,⁸¹ va fer néixer Arnau a Narbona, estudiar a París, i seguidament anotà: «post annos decem Monspelium profectos Doctores quosdam Medicos ibi audivit; atque inde in Italiam ad Philosophos Pytagoreos concessit; ab his in Hispaniam ad Arabes se recepit».⁸² Les dades que donà sobre les seves capacitats lingüístiques tenen la mateixa fiabilitat que la frase que acabem d'anotar. Després va explicar que «ac verens ne propter sua de Antichristi adventu Vaticanina in Monachorum manus veniret, clam aufigit in Siciliam...».⁸³ Va concloure reproduint les lloances de Vlačić i les crítiques del P. Mariana.

Esmement també Jonas Porrée, escriptor reformat originari de Rouen, que va fer una apologia d'Arnau, considerat un coneixedor de totes les ciències, que «...declame fortement contre les erreurs de l'Eglise Romaine».⁸⁴ Aquest llibre fou traduït a diverses llengües⁸⁵ i obtingué un fort ressò.

Una semblança encara més completa la trobem en l'obra de Jean Nicolai, natural de Luxemburg, que fou «consolateur des Malades en l'Eglise de la langue Française recueillie en Amsterdam, jadis Bibliothecaire en l'Eglise Romaine», com es llegeix en la portada del seu llibre *L'antechrist remontré*, en el qual es troba un resum de la vida i la doctrina d'Arnau de Vilanova que se centra en els punts més problemàtics:

«Arnould de ville neuve, noble medicin de son temps, duquel les escrits sont encore en vogue aujourd'huy, qui fit le thresor de medicine pour les pauvres, d'où l'on peut voir sa charité, et voyant les ruines de l'Eglise, fût inspiré, comme il estoit tres scavant, pas seulement en medicine, maisaussi és Escritures, de s'opposer a l'Eglise Romaine et enseigner, que Sathan l'avoit fait devoyer, que la foy des Chrestiens d'icelle n'estoit autre que celle, que

⁷⁹F. IUNII, *Opera Theologica*, vol. 1. Genevae: Sumptibus Caldorianis, 1607, pàg. 1347.

⁸⁰S. RUTHERFORD, *The Due Right of Presbyteries: or, A Peaceable Plea for the Government of the Church of Scotland*. London: E. Griffin, pàg. 296.

⁸¹Hom pot consultar l'*Arnaldi vita* a S. GIRALT, «The legend of Arnau de Vilanova...», pàg. 439-443.

⁸²P. COLOMESII, *Gallia orientalis, sive Gallorum qui linguam hebraeam vel alias orientales excoluerunt vitae, variis hinc inde praesidiis adornatae, labore et studio*. Hagae-Comitis: Ex Typographia Adriani Vlacq, 1665, pàg. 2.

⁸³*Ibidem*.

⁸⁴J. PORRÉE, *Traité des anciennes ceremonies ou Histoire contenant leur naissance et accroissement, leur entrée en l'Eglise, et par quels degrez elles, ont passé iusques à la superstition*. [s.l.], [s.a.], pàg. 97-98.

⁸⁵*A history of antient ceremonies: containing an account of their rise and growth, their first entrance into the church, and their gradual advancement to superstition therein*. London: [s.e.], 1669, pàg. 132-133.

*les diables ont qui croyent bien un Dieu, mais ne le glorifient point pourtant, mettans leurs esperance en eux mêmes, que les Moines falsifient la doctrine de Jesus Christ, et meinent les Chrestiens en enfer avec eux, que les Theologiens ont malicieusement meslé les songes des Philosophes Payens avec la S. Escriture, que la Messe n'estoit point un sacrifice ni pur les vivans, ni pour les morts, que l'Antechrist regnoit en plene Tyrannie etc. dont enfin il fut jugé heretique par les Dominicains, et estoit meiné pour estre bruslé à Romae: mais mourut en chemin par le mauvais traitement...».*⁸⁶

Podem concloure aquesta secció amb Pierre Jurieu, que fou tal volta el pastor calvinista més conegut de la segona meitat del segle XVII a França. Va sintetitzar el suposat diàleg entre Arnau i Frederic II de Tinàcria,⁸⁷ que havia divulgat Philippe de Mornay. I en la seva obra més important, les *Lettres pastorales*, parlant de les virtuts i contra la hipocresia, anotà:

«Je pourois vous faire entendre là dessus des témoins contre lesquels il n'y a rien à dire; un Arnould de Ville-neuve, un Nicolas de Clemengis Archidiacre de Bayeux et une infinité d'autres Autheurs Papistes, lesquels ont fait des descriptions des apparences humiliées et devotes des religieux et religieuses qui cachoient un founds d'orgueil et d'impuretés».⁸⁸

4. Anglaterra i Escòcia

El cas anglès (i en menor mesura, l'escocès) resulta especialment interessant pels testimonis –sovint convergents– d'anglicans i presbiterians sobre Arnau de Vilanova. Entre els uns i els altres, van aconseguir que Arnau entrés definitivament en la nòmina de reformadors i pensadors dissidents, que es va anar ampliant fins a equiparar l'il·lustre metge amb personatges com Luter, Calví, Savonarola, Huss o Wyclif.

Comencem dient que poc abans i poc després de la publicació del *Catalogus testium veritatis*, trobem ja a Anglaterra al·lusions esparses a l'arnaldisme espiritual. Ja hem indicat abans el cas de John Bale i cal esmentar ara també el *Commentarii rerum in ecclesia gestarum*,⁸⁹ titulat anys després *Chronicon ecclesiae*,⁹⁰ de John Fox. Aquesta obra conté una síntesi breu de les tesis d'Eimeric i un resum de les idees de Pico della Mi-

⁸⁶J. NICOLAI, *L'antechrist remontré*. Amsterdam: Chés Bauduin de Preis, 1661, pàg. 162-163.

⁸⁷[P. JURIEU], *Préjugez légitimes contre le papisme, ouvrage où l'on considère l'Eglise romaine dans tous ses dehors, et où l'on fait voir par l'histoire de la sa conduite qu'elle ne peut être la véritable Eglise, à l'exclusion de toutes les autres communions du christianisme, comme elle prétend*. Amsterdam: chez Henry Desbordes, 1685, pàg. 339.

⁸⁸[P. JURIEU], *Lettres pastorales adressées aux fideles de France, qui gemissent sous la captivité de Babylon*. Rotterdam: Chez Abraham Acher, Marchand Litraire, 1686, pàg. 278.

⁸⁹I. FOXO, *Commentarii rerum in ecclesia gestarum, maximarumque per totam Europam, persecutionum, a Vuicleui temporibus ad hanc usque aetatem descriptio*. Argentorati: Wendelinus Rihelius, 1554, pàg. 56v-57r.

⁹⁰I. FOXO, *Chronicon ecclesiae: continens historiam rerum gestarum maximarumque per totam Europam persecutionum à Wiclevi temporibus usque ad nostram aetatem*. Argentorati: Iosias Rihelius, 1564, pàg. 56v-57r.

randola. Com hom sap, tant Bale com Fox foren grans controversialistes, que buscaren precedents de la Reforma. Una presentació d'Arnau es troba també en el gran martirologi de Fox: *The Acts and Monuments*. S'hi indica que fou «condemned among heretics for holding and writing against the corrupt errors of the popish church»⁹¹ i repassà les principals tesis espirituals assenyalades per Eimeric.

Hem localitzat una al·lusió a Arnau en el pròleg del teòleg Henry Charteris a les obres de Sir David Lindsay, en el qual apareix envoltat d'espirituals, il·luminats i dissidents, que havien denunciat els abusos del clergat:

«...Efter hir, quhem the sindrie sectis of Freiris began to spring up, he raisit in France Guilielmus de S. Amore, Nigellus, Nigellus, and Arnoldus de villa noua, in Italie ye Abbot Ioachimus Calaber, in Germanie, Hildegardis ye Prophetes, with sindrie utheris, quhilk stranglie wrait aganis the superstitionis and Idilteth of the begging Freiris, and uther abusus of the Clergie».⁹²

Sense sortir d'Escòcia, Arnau també fou esmentat a *Plaine Discovery of the Whole Revelation of Saint John*, l'obra –celebrada i divulgada– del matemàtic John Napier, en la qual demostrava que el Papa era l'Anticrist, concloent amb una predicció del final dels temps:

«...divers true professors openly and vowable did arise and start up, such as *John de rupe scissa* ann. 1240. *Guglielmus de Sancto amore* anno 1260. *Arnoldus de villa noua et Petrus Cassiodorus Italian* anno 1302. *Dantes Algherius and Gulielmus Occham* anno 1321. *Franciscus Petrarcha* 1374. *Ioannes Wicklavus* anno, 1390. *Iohannes Husse et Hieronimus de Praga Bohemians* and martyrs anno 1415. And then did arise by their doctrina visible reformed Church in *Bohemia*, and thereafter be *Lutherin Germanie*, and so euer moe and moe visible Churches and publike teachers are risen from papisticall and Antichristian errors, euen to this day: and all these were sometime dead in these former Antichristian errors, but (praised be God) are nowe revived by the spirit of God in this first resurrection».⁹³

Idees similars es troben en altres obres de finals del segle XVI, com el tractat sobre les heretgies del pastor Thomas Spark.⁹⁴ És especialment rellevant *A treatise of the ministry of the Church of England*, preparada per Francis Johnson, presbiterià, i Arthur Hilders-

⁹¹ *The Acts and Monuments of John Foxe*, vol. II. London: R. B. Seeley and W. Burnside, sold by L. & G. Seeley, 1837, pàg. 510.

⁹² D. LYNDESAY, *The minor poems of Lyndesay*, «Henry Charterie's preface of 1568». London: Early English Text Society, 1871, pàg. 6.

⁹³ I. NAPIER, *A Plaine Discoverie of the Whole Revelation of Saint Iohn*. [Edinburgh]: John Norton, 1594, pàg. 239.

⁹⁴ T. SPARK (comp.), *An Answer to Master Iohn de Albinis, Notable Discourse against heresies*. Oxforde: Joseph Barnes, 1591, pàg. 61.

ham, un purità inconformista. En aquesta obra Arnau fou considerat un servent de Déu i un reformador digne de figurar al costat de Jeroni de Praga, Luter, Calví, Tyndale o els valdesos:

«Fourthly where he excepteth, that *they have not been censured by other Churches, and therefore are not thus to be refused*: besides that which hath ben aunswered before towching their Antichristian estate, in respect whereof they are to be departed from without any other censuring: Besides this (I say) I would know, by what Churches the assemblies in Rome, Germany, Fraunce, and England were censured, when Arnoldus de villa nova, Ierome of Prage, Martin Luther, Iohn Calvin, William Tyndall, the Waldenses, and the Bohemians, with many other the servants of God in former ages left and forsook them? Or whether they should still have remayned in Babylon, till by some Churches she had ben censured? Yea, and how there could ever be a true visible Church agayne vpon the earth after the *general apostasy* wherein all nations were made drunken with Babels cup...».⁹⁵

El mateix Francis Johnson amplià aquesta idea, en una anàlisi detallada per països i regions, amb noms com Wyclif, Huss, Jeroni de Praga, Petrarca, Joan de Rocatallada, Luter, Guillem de Sant Amour, Farrell... i també «*Arnoldus de villa nova, Diazius, and others in Spain, of Ierome Savanarola, a Monk, and Silvester, a Frier, vvith others in Italie*».⁹⁶

Abans hem indicat que les traduccions modificaven sovint l'original, amb noves addicions: per exemple, Jean de Hainault no va dir res en particular sobre Arnau de Vilanova a *L'estat de l'eglise*,⁹⁷ però, en canvi, en la traducció anglesa s'hi van introduir alguns comentaris, explicant les tesis d'Eimeric, anotant els títols de les obres espirituals arnaldianes, i recalcant que «he was iudged an heretike by the *Iacobins at Tarracon*».⁹⁸

Realment, la influència de John Fox i de l'esmentat *A treatise of the ministry of the Church of England* fou extraordinària. Podem dir que trobem la seva petjada en gairebé totes les publicacions en llengua anglesa del segle XVII: les obres apologètiques o crítiques de Robert Parsons,⁹⁹ William Whitaker¹⁰⁰ i John White¹⁰¹ (que cità

⁹⁵ *A treatise of the ministry of the Church of England. Wherein is handled this question, whether it be to be separated from, or joyned unto*, [s.l.]: [1595], pàg. 66.

⁹⁶ F. JOHNSON, *A Christian Plea conteyning three Treatises*. [Leiden]: Printed [by William Brewster], 1617, pàg. 194.

⁹⁷ *L'estat de l'eglise, avec le discours des temps, depuis les apostres sous Neron iusque a present sous Charles V*. [s.l.], 1556.

⁹⁸ *The Estate of the Church: With the Discourse of Times, from the Apostles Untill this Present*. London: Printed by Thomas Creede, 1602, pàg. 399.

⁹⁹ [R. PARSONS], *A treatise of three conversions of England from paganisme to Christian religion*. [s.l.], 1603, pàg. 515.

¹⁰⁰ G. WHITAKERI, *Praelectiones in controversiam de Romano pontifice: distributam in quaestiones octo: adversus pontificios, inprimis Robertum Bellarminum*, Hanoviae: Apud Guilielmum Antonium, 1608, pàg. 725.

¹⁰¹ I. WHITE, *The Way to the True Church: Wherein the Principall Motives Perswading to Romanisme*. London: Printed

Arнау entre «the names of such as resisted Papistry in all ages») es basen en les seves idees.

Simon Birckbek, membre del Queen's College d'Oxford, resumí les tesis arnaldianes indicant que ell «taught that Satan had *then seduced a great part of the world: that the faith then taught, was but such a faith as the devils might have who believe and tremble,* meaning belike a historically, and not a saving, justifying faith»¹⁰² i també que el Papa conduïa els homes a l'infern, que el seu clergat falsificava la doctrina de fe i que no s'havien de dir misses pels morts. Aquestes darreres idees també es troben a *Fair-play on both sides*, obra atribuïda al purità Samuel Hieron.¹⁰³

Més suggestiva encara resulta la posició eclèctica del poeta i pensador Richard Baxter, un dels autors més influents de l'Anglaterra del seu temps, que s'oposava als filòsofs mecanicistes i defensava un cristianisme racional, basat en l'Escriptura. Llegim les seves consideracions a *The Reasons of the Christian Religion*, on Arnau apareix barrejat amb altres filòsofs i pensadors:

«Plato durst non speak his minde, for fear of his Masters reward. *Aristippus left Athens, ne bis peccarent in Philosophiam: not only Solon, but most benefactors to any Commonwealth have suffered for their beneficence. Demosthenes, Cato, Cicero, Seneca,* could none of them save their lives from fury, by their great learning of honesty. Yea, among nominal Christians, he that told them of an *Antipodes*, was excommunicated by the Papal Authority for an Heretick; And a *Savonarola, Arnoldus de Villa Nova, Paulus, Scaliger,* etc. could not be wiser than their Neighbours, but to their cost: No nor *Arias Montanus* himself. *Campanella* was fain in prison to compile his New Philosophy, and with the pleasure of his inventions to bear the torments which were their sower sauce. Even *Galilaeus* that discovered so many new Orbs, and taught this World the way of clearer acquaintance with its neighbours, could noy escape the Reverend Justice of the Papalists...».¹⁰⁴

També s'esmentà Arnau a *The Court of the Gentiles*, del filòsof i teòleg Theophilus Gale, que, citant alhora John Bale, expressà que «opposed in like manner these Divines; affirming, that they had perfidiously adjoined the Dreams of the Philosophers to the Scriptures».¹⁰⁵ També aparegué a *Weighty reasons against the Romish religion*, un opuscle apològic de poc més de trenta pàgines, que servia d'argumentari per als protestants.¹⁰⁶ I

for John Bill and William Barret, 1610, pàg. 391.

¹⁰²S. BIRCKBEK, *The Protestants Evidence*. London: Robert Milbourne, 1635, XIII, pàg. 44.

¹⁰³[S. HIERON], *Fair-play on both sides: or, the surest way to heaven: discovered in a dispute between a Roman-Catholic and a Protestant*. London: Richard Head, 1666, pàg. 29.

¹⁰⁴R. BAXTER, *The Reasons of the Christian Religion*. London: Printed by R. White, 1667, pàg. 245.

¹⁰⁵T. GALE, *The Court of the Gentiles, or A Discourse Touching the Original of Human Literature*, III. London: Printed by A. Maxwell and R. Roberts, 1677, pàg. 155.

¹⁰⁶*Weighty reasons against the Romish religion made publick for the use of Protestant families*. London: Printed for

el baró Sir Thomas Blount recollí i sintetitzà a les acaballes del segle XVII l'opinió de molts dels escriptors precedents sobre Arnau (Colomiès, Mariana, Illyricus...).¹⁰⁷

El segle XVIII no aportà canvis significatius: foren els anglesos i els escocesos qui van dur més lluny les tesis arnaldianes, passades pel sedàs eimericià i amplificades *ad libitum*. Arnau havia entrat ja a formar part del cànon dels reformadors i les seves idees espirituals s'havien de llegir com a precedents del pensament de Luter, Calví, Huss i altres autors.

5. Conclusions

L'estudi del desenvolupament de l'arnaldisme espiritual entre els Reformats és una temàtica que fou ja encetada per Sebastià Giralt, per mitjà de l'anàlisi de l'obra de Matija Vlačić i la seva transmissió textual. En aquest article ens hem aproximat a la recepció de les idees d'Arnau en els territoris reformats des del segle XVI fins a la primera meitat del segle XVIII.

La conclusió més rellevant i nova és que s'anà construïnt un *Arnoldus reformatus* del qual, a través dels textos, podem descobrir-ne les fases i les particularitats dins de cada cartografia espiritual. Sens dubte, el punt de partida fou el *Catalogus testium veritatis*, de Matija Vlačić, si bé trobem un fort interès per l'arnaldisme espiritual ja en la primera meitat del segle XVI.

Luterans i calvinistes consideraren Arnau com un precedent de la Reforma en el sentit que s'havia oposat al Papa i vindicava una purificació de l'Església. Els primers filòsofs, teòlegs i historiadors reformats necessitaven buscar precedents de les seves idees, i pouaren en les heretgies i dissidències de les centúries anteriors a fi de trobar-hi els punts d'afinitat.

En els territoris de l'Imperi i també a les ciutats calvinistes de les actuals Suïssa i Holanda es va anar refermant una lectura gibel·lina d'Arnau. Per les seves crítiques al papat, era equiparat a autors com Ockham o Marsili de Pàdua i, per tant, era vist com un precedent d'aquest secularisme «polític» enfront de l'autoritat del Papa, qualificada de tirania. Igualment, cal dir que tant calvinistes com luterans llegiren les crítiques eimericianes de les doctrines d'Arnau de tal manera que el feien un precursor la Reforma en qüestions dogmàtiques i sacramentals (negant el valor de la missa, la pregària *pro defunctis*, el culte a la Mare de Déu, etc.).

Possiblement foren els calvinistes de Herborn (en la primera meitat del segle XVII) i els de Leiden (en la segona) els qui valoraren més seriosament les idees d'Arnau. L'apocalípticisme que es trobava a la base d'aquests professors calvinistes connectava

H.G., 1688, pàg. 30.

¹⁰⁷T. P. BLOUNT, *Censura celebriorum Authorum sive tractatus in quo varia virorum doctorum de classicis cuiusque saeculi Scriptoribus Indicia traduntur*. Genevae: apud Samuelem de Tournes, 1696, pàg. 427-428.

molt bé amb el missatge mil·lenarista que unia Arnau amb el discurs escatològic de Joaquim de Fiore.

A França destacà Philippe de Mornay, que es referí a un suposat col·loqui entre el rei Frederic i Arnau sobre l'autenticitat de la religió cristiana, que tingué un fort ressò. Però fou a Anglaterra i a Escòcia on es va fer la darrera passa en aquesta construcció de l'Arnau reformat: partint de l'abat calabrès es traçà una línia de reformadors, dissidents i il·luminats que arribava fins a Luter i Calví, passant per Petrarca, Wyclif, Jeroni de Praga, Tyndale, Savonarola, Joan de Rocatallada...

Mentre a l'Europa central es llegia Arnau amb perspectiva política, inserint-lo en l'òrbita del moviment gibel·lí, a Anglaterra i a Escòcia Arnau desenvolupava un paper fonamental en la història de la Reforma: era una baula d'aquella cadena que unia el profetisme de l'abat de Fiore amb les reformes de Luter, Calví, Farrell..., sense deixar de banda les revoltes encapçalades per Wyclif, Huss i d'altres.

La necessitat de construir un relat intel·lectual i espiritual fomentà que molts filòsofs, teòlegs i historiadors llegissin Arnau com si fos un precursor de la Reforma. Des del segle XVI fins a començaments del XVIII, gràcies a Vlačić, Bale i altres autors, Arnau passà de ser un heretge condemnat per Eimeric a un reformador represaliat, que s'avançà a tants altres en les seves denúncies dels abusos de la jerarquia eclesiàstica, criticant la manca de tarannà evangèlic dels religiosos, i vindicant l'autonomia de la filosofia respecte de la teologia escolàstica.

Cal recalcar que aquestes idees sobre l'arnaldisme espiritual romangueren a la historiografia reformada, com hem pogut veure en la cita de Gaston Bonet-Maury, que pot ser considerat l'hereu de bona part de la tradició decimonònica. Evidentment, després dels estudis que s'han dut a terme en el segle XX (Batllori, Perarnau, Mensa...), es pot afirmar que tota aquesta construcció historiogràfica, basada ben sovint en les interpretacions d'Eimeric, restava lluny dels autèntics ideals d'Arnau de Vilanova. No obstant això, els paral·lelismes entre Arnau, els hussites i Luter, suggerits també dins la historiografia contemporània, tenen sentit, especialment en alguns àmbits, però resulta evident que són clarament exagerats en d'altres.

En definitiva, en les pàgines precedents hem estudiat i reconstruït aquest camí, tan-tes vegades intuït i mai palesat fins ara, de la construcció de l'*Arnoldus reformatus*, el qual tingué un pes destacat en la història de les idees i en la legitimació d'una nova manera de pensar i d'entendre la filosofia, la religió i la societat en l'Europa que s'havia rebel·lat contra Roma.

Rafael RAMIS BARCELÓ
Universitat de les Illes Balears – IEHM
Unitat associada al CSIC
r.ramis@uib.es

Article rebut: 20 de desembre de 2017. Article aprovat: 5 de febrer de 2018